

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 4, Temmuz /July 2020, ss. 447-470.

Geliş Tarihi–Received Date: 05.05.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 02.07.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

KIRIM’DA ALMAN İŞGALİ VE OSMANLI DEVLETİ’NİN TUTUMU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1918)

AYBIKE GÜZAY*

ÖZET

1475 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin himayesinde olan Kırım, 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihten itibaren baskı altında tutulan Kırım Tatarları, 1917 yılında Rus Çarlığı’nın yıkılması sürecinde kendi bağımsızlıklarını kazanabilecekleri düşüncesi ile umutlanmışlardır. Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nın imzalanması ile savaştan çekilen Rusya haricinde bölgede beklenmeyen bir güç ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın koşullarına uymamasına rağmen Ukrayna seferi esnasında Alman ordusunun Kırım’a girmesi bölge üzerinde menfaatleri bulunan her devlet tarafından farklı tepkilerle karşılanmıştır. Yine aynı antlaşma ile Ukrayna Devleti kurulmuş ve bu devlet Rusya’ya karşı desteklenmek amacıyla Almanya tarafından tanınmıştır. Bu durumun bölge üzerinde hâkimiyet inşa etmeye çalışan Rusya tarafından hiç olumlu karşılanmayacağı kesindir. Kırım Tatarlarının bu dönemdeki amacı ise Osmanlı Devleti ve Almanya’dan destek almaya çalışarak kendi bağımsızlıklarını elde etmektir. Osmanlı Devleti de bu dönemde elbette ki Almanya, Rusya ve Ukrayna’yı dikkate almak durumundadır. Çalışmamızda Kırım Tatarlarının bu mücadeleleri esnasında Osmanlı Devleti’nin tutumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırım Tatarları, I. Dünya Savaşı, Almanya, Osmanlı Devleti, Ukrayna, Rusya.

GERMAN OCCUPATION IN CRIMEA AND AN EVALUATION ON THE ATTITUDE OF THE OTTOMAN STATE (1918)

ABSTRACT

Crimea, which was under the auspices of the Ottoman State since 1475, was occupied by the Russian Empire in 1783. The Crimean Tatars, who have been under pressure from this date, began to hope for the idea that they could gain their independence during the fall of imperial Russia in 1917. With the signing of the Brest-Litovsk Peace Treaty, Russia unexpectedly withdrew from the war and another power emerged in the region. Despite not complying with the terms of the treaty, the entry of the German Army in Crimea during the Ukraine expedition was met with different reactions by each state which had interests in the region. With the same agreement, the State of Ukraine was established and this state was recognized by Germany in order to support it against Russia. It is certain that this situation would not be positively received by Russia, which tried to dominate the region. The purpose of the Crimean Tatars in this period was to achieve their independence by trying to get support from the Ottoman State and Germany. The Ottoman State, of course, had to take into consideration Germany, Russia and Ukraine. In our study, the attitude of the Ottoman State during these struggles of the Crimean Tatars will be evaluated.

Key Words: Crimea, Crimean Tatars, I. World War, Germany, Ottoman State, Ukraine, Russia.

*Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, E-Posta: aybukeguzay@hotmail.com

GİRİŞ

1475 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kırım Yarımadası 1783 yılında Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiştir. Kırım Tatarları bu tarihten itibaren I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içinde baskı ve zulüm altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu sebepten ötürü I.Dünya Savaşı Kırım Tatarlarının kendi bağımsızlıklarını elde etmeleri hususunda bir ışık yakmıştır. Özellikle Rus Çarlığı'nın Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile savaştan çekilmek durumunda kalması ve Bolşeviklerin “Her milletin kaderinin kendileri tarafından tayin edileceği” mevzusunu ön planda tutmaları bağımsızlık umutlarını daha da kuvvetlendirmiştir.

Bu süreçte her devlet Kırım'ın geleceği üzerindeki fikirlerini uygulamaya çalışmıştır. Kırım Tatar-Türkleri ise bu dönemde 1783 tarihinde Rus ilhakıyla ellerinden alınmış olan ulusal bağımsızlıklarını geri kazanmak istemişlerdir. Bolşevikler, birleşik ve bölünmez bir Rusya, “Sovyetler Birliği” için savaşmışlardır. Alman ve müttefik birliklerinin Kırım'da geçici olarak kalmaları ise zamanın kargaşalarından biridir.¹

I. Dünya Savaşı'nın Brest-Litovsk safhasından sonra Kırım'da sürpriz bir taraf daha görülmüştür. Bu taraf, antlaşmada yer almamasına rağmen Kırım'a girmiş olan Almanya'dır. Alman ordusunun bu cesaretinde Rusya'nın savaştan çekilmiş olmasındaki etken elbette ki belirleyici olmuştur. Bu durum Rusya tarafından olumlu karşılanmamış olsa da Rusya'nın güç durumundan faydalanan Almanya 17 Şubat 1918 tarihinde Ruslara taarruza geçeceklerini bildirmişlerdir.²

Almanlar bu ileri harekâtlarına Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na ek ve gizli olarak imzaladıkları bir protokolden istifade ederek girişmişlerdir. Buna göre Almanlar, bir ihtilal ile rejim değiştirmiş ve iç savaşları ile meşgul olan Rusya'yı rahat bırakmak şartı ile Ruslar, Almanların Kafkaslar üzerindeki ileri harekâtlarına müdahale etmeyeceklerdir. Ayrıca Almanların işgal altına alacakları bu topraklar üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunmayacaklardır. Ruslar, içinde bulunmuş oldukları güç şartları göz önüne alarak Almanların ileri sürdükleri tekliflerini kabul etmişlerdir.³ Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na göre Sovyetler, Ukrayna'nın bağımsızlığını da tanımış ve buradan Kızıl kıtaları çekmeyi kabul etmiştir.⁴

Almanlar Ukrayna'da ilerledikleri sırada Kırım'a da girmişlerdir. 21.04.1918-16.11.1918 tarihleri arasında Kırım'da Alman işgal devri yaşanmıştır.⁵ Bu süre içinde Kırımlıların kendi bağımsızlıklarını elde edebilecekleri hususunda umutlandıkları ve hem Osmanlı Devleti hem de Almanya nezdinde çeşitli girişimlerde buldukları görülmektedir. Almanlar “Kurtarıcı” olarak görülmüş ve bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla hem Osmanlı Devleti hem de Almanya'dan umut beklenmiştir. Kırım'ın bağımsızlığı hususunda Almanya'nın kararsız tutumuna rağmen Osmanlı Devleti koşullar uygun olduğu zaman gerekli girişimlerde bulunmuştur. Bu mevzu Osmanlı basınında da gündeme gelmiş, Kırım Tatarları ve Osmanlı Türkleri arasındaki manevi bağlar hususunda vurgu yapılmıştır. Almanya ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan çekilmeleri ile Kırım Tatarlarının bağımsızlık ümitleri hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada Alman işgal dönemi sürecinde Kırım Tatarları ve Osmanlı Devleti arasındaki temaslar ve Kırım'ın bağımsızlığı mevzusunda Osmanlı Devleti'nin tutumu ele alınmakla birlikte, dönemin Osmanlı basınına Kırım'ın bağımsızlığına yönelik çabaları da incelenmeye çalışılmıştır.

1.Ukrayna ve Almanya'nın Kırım Üzerindeki Hedefleri

Kırım Tatarları kendi bağımsızlıklarını kazanmak düşüncesindeyken Kırım üzerinde çıkarları olan diğer devletlerin de planları bulunmaktadır. Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile bağımsızlığını elde etmiş olan Ukrayna, Kırım'ı kendi topraklarına katmak istemektedir. Bunu da Almanya'dan destek alarak gerçekleştirme niyetinde olacaktır. Zira Ukrayna Devlet Başkanı Pavlo Skoropads'ki tarafından Almanlara gönderilmiş olan ve Kırım ile ilgili isteklerini belirten aşağıdaki mektup, Ukrayna'nın niyetini açığa çıkarmaktadır:

Alman Hükümeti'nin Ukrayna'daki Elçisi Baron von Mumm'a⁶;

“Ukrayna Devleti'nin Başkanlığı görevini aldığımında, sadece ana vatanım olan Ukrayna'da barışı ve düzeni sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda mümkün olan en büyük ekonomik refahı getirmek için yolumu çizdim.

¹Rüdiger Kipke, *Die Krim in ZeitendesUmbruchs 1920-2014, VomBeginn der SowjetherrschaftbiszurRückkehrnachRussland*, Lehrbuchverlag, 2019, s.1.

²Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 347.

³Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1975, s. 200.

⁴Kurat, age, s. 349.

⁵Ömer Özcan, “Enver Paşa ve Cafer Seydahmet Kırimer İlişkileri”, *Emel'imiz Kırım*, S. 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s. 15.

⁶8 Mart'ta Freiherr Mumm von Schwarzenstein Reich hükümeti tarafından Ukrayna Hükümeti'ne diplomatik elçi olarak atanmıştır. (Winfried Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918 Von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, R. Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966, s. 118).

Ukrayna'nın yeniden doğuşu için özel önem taşıyan bir sorun da sınırlarının tanımı, özellikle güney ve bununla birlikte Kırım'ın mülkiyetidir. Kırım'ın Ukrayna'ya katılması bizim için tuz, tütün, şarap ve meyve gibi maddelerin sağlayacağı imkânlar anlamına gelmektedir. Sadece tütün hususunda bile Ukrayna yılda yüz milyon ruble kazanabilir. Aynı şekilde Kırım'ın mülkiyeti kaplıca hususunda da fayda sağlayacaktır. Ayrıca Ukrayna Kırım'a sahip olursa güneydeki Sivastopol ve Feodosia gibi doğal limanlardan da faydalanacaktır. Karadeniz filosu da sorunludur ve askerî filo eski tür olduğu için Almanya açısından değersizdir. Ukrayna için ise bunun kaybı uluslararası saygınlıkta halkımız için şiddetli bir darbe olacaktır. Bu hususta ve bir Ukrayna ordusu yaratma konusunda Ukrayna Devleti'nin çıkarlarının Alman Hükümeti'nin niyetleri ve amaçları ile uyum sağladığını düşünüyorum. Kırım'ı Ukrayna'ya bağlama hususunda dile getirdiklerimi dikkate almanızı rica ediyorum. (Kiev, 10 Mayıs 1918)”⁷(Ek 1)

Kısa bir zaman sonra Ukrayna Devlet Bakanı Doroşenko ise Kırım hususundaki taleplerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ekonomik, politik ve etnografik olarak Kırım, Ukrayna halkının yaşamıyla yakından bağlantılıdır. Ukrayna Devleti Kırım ile birleşme olmadan asla normal bir şekilde gelişemez. Kırım nüfusunun çoğunluğunun ruh hâlini bilerek, bu insanların çıkarlarını ve Ukrayna Hükümeti ile eski bağlantılarını göz önünde bulundurursak, Kırım halkının iradesinin yalnızca Ukrayna ile birleşme lehine olduğuna dair şüphemiz yoktur.(30 Mayıs 1918).”⁸

Taze bir devlet olan Ukrayna'nın kendi gelişim sürecini düşünmekte haklı olduğu ifade edilebilir. Lakin burada Ukrayna tarafından hesaba katılmamış olan Kırım Tatarları Ukrayna'ya bağlanmak bir tarafa haklı olarak kendi bağımsızlıklarını elde etmek istemişlerdir. Dönemin şartları ve Wilson prensipleri Kırım Tatarlarına bağımsız Kırım Devleti'nin kurulabileceği izlenimini vermiştir.⁹

Kırım Tatarları, Kırım'ın Ukrayna ile iktisadi ilişkileri olmasına rağmen siyasi ve etnik açılarından hiçbir bağlantısı olmadığını, Kırım'ın Ukrayna sınırları içinde yer almadığını vurgulamışlardır. Zira Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Freiherr von Bussche-Heddenhausen, yapmış olduğu açıklamada Ukrayna Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirlerken Kırım Yarımadası'nı Tavrida Eyaleti'nin¹⁰ dışında saymıştır. Kırım Bolşeviklerden temizlendikten sonra Alman Komutanı General Koch, Akmeşcit Belediye Başkanı'na Kırım'ın sadece Alman ordusu tarafından işgal edilmiş olduğunu ve Ukrayna'nın bununla bir alakası olmadığını beyan etmiştir. Hatta Alman ordusu ile birlikte 200 Ukraynalı askerın Kırım'a girmesinden sonra derhâl silahlarının alınıp sınır dışı edildiklerini bildirmiştir. Bunun dışında Kırım ahalisinin çoğunun Ukrayna'ya bağlanmayı reddettikleri gibi, Ukrayna'nın Kırım'ı ilhak iddiasında bulunması kendi teşekkülünü sağlamış olan 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na da aykırıdır.¹¹

Sürpriz bir işgal ile 21.04.1918 tarihinde Kırım'a giren Almanya'nın da yukarıda ifade edildiği gibi Kırım'ı ilhak planlarının olduğu şüphesizdir. Almanlar kendi çıkarlarını düşünmek adına hareket ederken aynı zamanda Ukrayna'nın da Kırım'ı işgal etmelerini önlemişlerdir. Aksi takdirde Rusya'nın savaştan çekilmek durumunda kaldığı bir dönemde Ukrayna'nın Kırım'ı kendi topraklarına katmak istemesi hususu hiç şaşırtıcı değildir. Buna rağmen yukarıda tercüme edilen notlardan anlaşıldığı üzere taze bir devlet olan Ukrayna, Kırım'ı elde etmek konusunda Almanların yardımına muhtaç gözükmemektedir. Dönemin koşulları göz önüne alındığı vakit yeni kurulan Ukrayna'nın Alman ilerleyişine karşı koyması düşünülmeyeceği gibi, bu durumu fırsata çevirip Almanlar ile anlaşma yoluna gitmeleri en mantıklı yol olacaktır. Zira Rusya'ya karşı hem Ukraynalılar hem de Kırımlılar I. Dünya Savaşı sürecinde Almanları memnuniyetle karşılamışlardır. Ortak düşman olan Ruslara karşı Almanlar “Kurtarıcı” olarak görülmüştür.

Bu süreçte Kırım-Tatar liderlerinden bir heyetin Kırım'ı da kendi çıkar alanlarının bir parçası olarak görmelerini rica etmek üzere Almanya'ya yol aldığı ifade edilmektedir. Almanlar ise bu ricaya bir ordu yollayarak yanıt vermişlerdir ve Alman ordusu Nisan 1918 tarihinde Perekop'tan geçerek ilerlemiştir.¹²

⁷Edige Kırmal, *Der Nationale Kampf der Krimtürken 1900-1950*, Philo Press, Emsteden 1962, s. 222-224; Aybüke Güzay, “Birinci Dünya Savaşında Kırım Sorunu ve Almanların Kırım'ı İşgali 1918”, *Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*, Editörler: Mehmet Altunkaya, Kemal Demir, Diren Çakılcı, Palet Yayınları, Konya 2019, s. 197-198.

⁸Kırmal,age, s. 225; Güzay,agm, s. 198.

⁹Osman Kemal Hatıf, “Türk-Tatar Akvâmı ve Vilsonun Prensipleri”, *Kırım Mecmuası*, nr.12, 24 Teşrinievvel 1334/1918, s.239-240, Osman Kemal Hatıf, “Hukuk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Kırım Devleti”, *Kırım Mecmuası*, nr.2, 16 Mayıs 1334/1918, s.23-25, Ahmet Doğan, “Kırım Mecmuası 1-23. Sayılar: Fihrist ve Metinler” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000, s.52-58

¹⁰1783'de Kırım Yarımadası'nı ilhak eden Rusya İmparatorluğu, burayı Ukrayna'nın güneyindeki bozkırların Dinyeper (Özü) ile Orkapı arasında kalan kısmıyla idarî olarak birleştirerek Tavrida adında bir eyalet teşkil etmiştir. (Paul Robert Magocsi, *Şu Mübarek Topraklar: Kırım ve Kırım Tatarları*, çev. Ferit Burak Aydar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 63).

¹¹Müstecip Ülküsal, “Kırım'da General Süleyman Sülkeviç Hükümeti”, *Emel*, S.112, Mayıs-Haziran 1979, s. 4-5.; Güzay, agm, s. 199-200.

¹² Paul Robert Magocsi, *age*, s.95.

Almanya'nın Türk-Tatarlar ile olan irtibatı I. Dünya Harbi yıllarına dayanmaktadır. Alman İmparatorluğu harpte düşman olduğu İngiltere ve Rusya'ya, bu iki ülkenin baskısı altındaki milletlerle işbirliği yaparak darbe indirmeye çalışmıştır.¹³Kırım, Karadeniz'in yönetimi ve Ukrayna'nın Almanya tarafından kontrol edilebilmesi için stratejik bir konumdur.¹⁴ Dolayısıyla Alman yetkililer Kırım Tatarlarıyla da ilgilenmişlerdir.¹⁵Almanya'nın bu dönemde Kırım üzerinde farklı planları bulunmaktadır. Ordu ile hükümet anlaşmazlık içinde olmakla beraber, her komutan da farklı düşünmekte ve bölgenin kaderine yönelik farklı planlar yapmaktadırlar.

Almanların bu planları 1918 Brest-Litovsk Barış Antlaşması'ndan sonra maksimum dereceye ulaşmış, Rus İmparatorluğu topraklarında stratejik ve ekonomik açıdan en önemli alanların doğrudan kontrolü için bir Alman Sömürge İmparatorluğu'nun kurulması amaçlanmıştır. 1918 yazındaki Alman Doğu politikası bu konseptte dayanmaktadır.¹⁶

Alman Generali Erich Ludendorff, Kırım'ın malları ve ürünlerinden faydalanmak istemekte hatta Alman silahlarının koruması altında bağımsız bir Tatar Cumhuriyeti kurma amacı taşımaktadır.¹⁷Alman Hükümeti ise bir taraftan Türkiye'nin Karadeniz'de fazla kuvvetlenmesinden, diğer taraftan da Arap memleketlerinin kaybına razı olabilecek İngiltere ile Türkiye arasında bir anlaşma imkânından çekinerek Kırım'ı Ukrayna'ya vermeyi düşünmektedir. Ayrıca hükümet, Kırım'ın istiklalinin Ukraynalılar tarafından kendilerine itimatsızlık doğurabileceğinden ve onu Rusya ile anlaşmaya itebileceğinden, Türkiye yönü ile de Almanlara güçlükler çıkarabileceğinden çekinmektedir. Alman askerî tabakalar arasında da fikir birliği yoktur.¹⁸

Alman kolonistlerinin temsilcisi olan Immanuel Winkler Güney Rusya'daki (Güney Ukrayna, Besarabya, Kırım) bütün Alman kolonistlerin Alman Hükümeti'nin koruması altında olarak "Kırım-Tavrida" adıyla bir oluşumu savunmaktadır.¹⁹Winkler, 2 Mart 1918 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazmış olduğu dilekçede bu düşüncesini savunmuş ve Kırım'da bir Alman kolonisi oluşturulabileceğini vurgulamıştır.²⁰

Amiral personelinin operasyon bölümünün şeflerinden biri olan Freiherrvon Keyserlingk ise Kafkasya üzerinden Asya'ya Hindistan yönünde Alman etkisini gerçekleştirmek ve Kafkas bölgeleri üzerinden Avrupa'dan Asya'ya güvenli bir köprü oluşturması açısından Karadeniz ve Hazar Denizi istikametinde ilerlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun için Almanya'nın lider güç olarak bu denizlerde her zaman güvenli bir şekilde var olması gerekmektedir. Ancak orada güçlü bir Alman silahlı kuvveti bulundurulamayacağından, "ittifak politikası" yardımı ile gerekli güvenlik sağlanmalıdır ve Rus Karadeniz filosunun dağılımında kıyı devletlerine gereken önem verilmelidir. Kayserlingk, burada Ukrayna bölgesine büyük önem vermektedir. Karadeniz'de Alman hâkimiyeti en iyi şekilde "Alman içerikli bir Ukrayna donanması tarafından" teminat altına alınacaktır.²¹ Alman askerî tabakası arasında Ukrayna'nın da Alman hâkimiyeti altına alınması hususunda fikirler bulunmaktadır.

13 Mayıs 1918 tarihinde başkomutanlık ile hükümet arasında Kırım ile ilgili bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Ludendorff bu görüşmede işgalin orada bulunan ve Almanların korumasını isteyen Tatarların talebi üzerine gerçekleştirildiğini açıklamıştır.²²I. Dünya Savaşı'nda Kırım'ın Almanlar tarafından işgali Kırım Tatarlarının ileri gelenleri tarafından olumlu karşılanmış görünmektedir. Cafer Seydahmet[Kırimer]²³, Almanların Türkiye'nin müttefiki olmalarından ve Çarlığın yıkılmasını kolaylaştırmalarından dolayı Almanlara karşı büyük dostluk hislerinin ortaya çıktığını ve Almanların

¹³ Patrik vonzur Mühlen, *Gamalihaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984, s. 27.

¹⁴ Alexander Dallin, *German Rule in Russia 1941-1945, A Study of Occupation Policies*, Published by Palgrave, 1981, s. 253.

¹⁵ David Motadel, *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015, s. 53.

¹⁶ Dietrich Geyer, "Ostpolitik und Geschichtsbewusstsein in Deutschland", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Heft 2, (34. Jahrgang) 1986, s. 157.

¹⁷ Winfried Baumgart, "Ludendorff und das Auswärtige Amt zur Besetzung der Krim 1918", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band. 14, Heft 4, Dezember 1966, s.530.

¹⁸ N.T. Akmescitli, "1918 Yılında Almanların Şark Siyaseti, Brest-Litovsk'tan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar", *Emel*, Eylül-Ekim 1969, S.54, s. 28.

¹⁹ Dmytro Myeshkov, "Die Deutschen in der Ukraine während der Besatzung 1941-1944", in: *Nationalsozialismus und Regionalbewusstsein im östlichen Europa*. Hg. von B. Olschowsky und I. Loose. München, De Gruyter Oldenbourg, s. 403.

²⁰ Alfred Eisfeld, "Deutsche Autonomiebewegungen in der Ukraine und in Westsibirien 1917 - 1918", In: Alfred Eisfeld, Victor Herdt, Boris Meissner: *Deutsche in Rußland und in der Sowjetunion 1914 - 1941*. Berlin: 2007, s. 137-138.

²¹ Baumgart, a.g.m., s. 533.

²² Baumgart, a.g.m., s. 531.

²³ Cafer Seydahmet [Kırimer]: 01.09.1889 tarihinde Kırım'ın Yalta şehrinin Kızıldaş Köyü'nde doğmuştur. İlk öğrenimini Kırım'da yaptıktan sonra orta ve lise öğrenimini Türkiye'de tamamlamıştır. 1917 Mayıs ayında Moskova'da toplanan Rusya Müslümanları Kongresi'ne Kırım Heyeti Reisi sıfatıyla katılmıştır. Kırım Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra Harbiye ve Hariciye Vekilliklerini üstlenmiştir. Kırım'ı dışarıda tam yetkili olarak temsil görevlendirilmiştir. Kırım Millî Merkezinin reisi olarak 03.04.1960 tarihinde İstanbul'da vefatına kadar siyasi faaliyetini devam ettirmiştir. (İbrahim Otar, "Cafer Seydahmet Kırimer", *Emel*, S. 1, Kasım 1960, s. 18-26.)

Bolşevikleri ezeceklerini, Rusya'nın parçalanmasını temin edeceklerini ümit ettiklerini ifade etmiştir. Bu sebepten ötürü I. Dünya Savaşı'nda Almanların yanında yer almışlardır.²⁴ Dolayısıyla General Ludendorff'un ifadesinin doğruluğu Cafer Seydahmet Bey'in bu tutumundan anlaşılmaktadır.

1917 devriminden sonra Rus hâkimiyetine karşı hem Kırım'da hem de Ukrayna'da bir iş birliği döneminden söz edilmektedir. Müslüman Merkez Komitesi temsilcisi Cafer Seydahmet ile Merkez Rada'nın başkanı arasındaki görüşmede, Müslüman Komitesi ve Ukrayna arasında karşılıklı yardımlaşma ile ulusal hak ve isteklere karşı saygılı olma sözü verilmiştir. Buna göre Ukrayna III. Radası'nda Kırım, Ukrayna Cumhuriyeti'nin sınırları dışında bırakılmıştır.²⁵ Ukrayna Halk Cumhuriyeti bundan sonra çoğunluğu Ukraynalıların ikamet ettikleri Kiew, Podolien, Wohlyniien, Tschernigow, Poltawa, Charkow, Ekaterinoslaw veTaurien bölgelerini kapsamaktadır, buna Kırım dâhil değildir.²⁶

Fakat Ukrayna bir süre sonra bu tutumundan vazgeçecek, Alman işgali ile tutumunu değiştirecektir. Her ne kadar Rusya'ya karşı Almanlar ile iş birliği yapılma hususu hem Kırımlılar hem de Ukrayna için geçerli olsa da, Ukrayna Kırım'a karşı olan hasmane tutumunu bu süreçte açık bir şekilde sürdürmüştür.

Ukrayna Hetmanı Skoropadskij, Temmuz 1918 tarihinde Kırım'a ticari engel koymuştur. Kırım'ın çok önemli bir ticaret maddesi olan meyvelerin trenlerle Ukrayna'dan geçmesine izin vermeyeceğini bildirmiştir. Sadece Kırım'daki Alman askerlerine Ukrayna'dan getirilecek gıda maddelerinin taşınmasına müsaade edileceğini açıklamıştır. Böylece Ukrayna ve Kırım arasındaki ticari ulaşım kesilmiş ve Kırım baskı altına alınmıştır. Kırım Parlamentosu²⁷ ise bu hareketi protesto etmiştir. Kırım tüccar ve esnaf birlikleri Akmescit'te büyük bir kongrede toplanarak Ukrayna'nın kararını şiddetle kınamışlar ve Kırım Hükümeti'nin gerektiği gibi harekete geçmesini istemişlerdir. Bunun üzerine hükümetin İstanbul'a bir temsilci göndererek Osmanlı'dan destek istenmesi, Dışişleri Bakanı Cafer Seydahmet Bey'in de Berlin'e giderek Alman Hariciye Nezareti ile temas etmesi kararlaştırılmıştır.²⁸

2. Kırım Tatarlarının Osmanlı Hükümeti ile Temasları

1918 yılından evvel Kırım Tatarları,Müslüman İcra Komitesi²⁹ aracılığı ile uluslararası temaslarda buldukları gibi Osmanlı Devleti'ne de 1917 Eylül'ünde bir temsilcisini göndermişlerdir. Bu temsilcinin faaliyeti ile ilgili herhangi bir resmi kayıt bulunamamıştır. İkinci teşebbüste Millî Hükümet mensupları Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa'ya Aralık 1917'de bir muhtıra yollamışlardır. Bu muhtırada OsmanlıHükümeti'ne Kırım Tatarlarının millî hareketi ve Ukrayna ile olan komşuluk münasebetleri hakkında bilgi vermişler ve Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuşlardır. Fakat bu girişim Kırım için müessir bir fayda sağlamamıştır. Talat Paşa'nın ise 1918'de de Kırım ile ilgili pasif bir tutum sergilemiş olduğu ifade edilmektedir.³⁰Buna rağmen İttihat ve Terakki Hükümeti I. Dünya Savaşı döneminde Türkistanlılar için birkaç çalışma gerçekleştirmişlerdir.

²⁴ Cafer Seydahmet Kırmir, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993, s. 265.

²⁵Kırmal, age, s. 122-123.

²⁶Kırmal, age, s. 215.

²⁷16 Nisan 1918'de Almanların Kırım'ı işgal etmelerinden sonra 25 Nisan 1918'de General Süleyman Sülkeviç başkanlığında Kırım Ülke Hükümeti kurulmuştur. (Zühal Yüksel, "Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2003, s. 430.)18 Mayıs'ta Parlamento toplanmış, Hükümeti kurmak üzere Cafer SeydahmetBey görevlendirilmiştir. Bu hususu görüşmek üzere Rus Kadet Partisi ise Yalta'da toplanmıştır. Bu toplantıda Kırmir'in Başbakanlığı ve kurulacak olan Hükümetin tanınmamasına karar verilmiştir. Meydana gelen karışıklıktan ötürü Cafer Seydahmet Bey görevinden istifa etmiş, Sülkeviç'in 25 Haziran'da kurduğu kabinede Dışişleri Bakanı olmuştur. Bir süre sonra Ukrayna'nın Kırım'a ticarî ambargo uygulamaya başlamasından dolayı, görüşmeler yapmak üzere Eylül 1918'de Berlin'e gitmiştir. Talat Paşa da Berlin'e geldiği zaman, her sabah savaşın gidişatı üzerine Tiergartenstrasse'de müzakerelerde bulunmuşlardır. (Ömer Özcan, "Enver Paşa ve Cafer SeydahmetKırmir İlişkileri", *Emel'imiz Kırım*, S. 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s.15.

²⁸Ülküsal, agm, s. 7-8.[General SüleymanSülkeviç, 25 Haziran 1918 tarihinde oluşturulan kabinede Dışişleri Bakanlığı'na Cafer Seydahmet'i, İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na Seyitecelil Hattat'ı, Millî Eğitim Bakanlığı'na Polonya Müslüman Tatarlarından Ahmet Ahmetoviç'i, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne Cafer Rüstem Beko'yu getirmiştir. Bütün daire ve müdürlüklere göndermiş olduğu resmî yazısında ise Ukrayna Hükümeti ile hiçbir şekilde ilişki ve bağlantı kurulmamasını, her konuda Başbakanlık ile temasa geçilmesini sıkı suretle bildirmiştir. (MüstecipÜlküsal, "Kırım'da General Süleyman Sülkeviç Hükümeti", *Emel*, S. 112, Mayıs-Haziran 1979, s. 1-2).Kabinedeki diğer Bakanlar: Ticaret ve Endüstri Bakanı: Nikitin (Rus), Maliye Bakanı: GrafTatiscev (Rus), Tarım Bakanı: Thomas Rapp (Kırım'da Alman Kolonisi Temsilcisi), Eğitim Bakanı: Vladimir Nalbandov (Ermeni), Trafik-Posta ve Telgraf Bakanı: General Friemann (Alman). Ahmet Ahmetoviç'in ise Adalet Bakanı olduğu bilgisi verilmektedir. Bakınız: EdigeKırmal, age, s.195].

²⁹ Çarlık Yönetiminin devrilmesinden sonra 20 Mart 1917'de Akmescit'te Kırım'ın bütün şehir, kasaba ve köylerinden gelen 1500 halk temsilcisinin katılımı ile toplanan kongrenin 50 kişilik "Kırım Müslümanları İcra Komitesini seçmesiyle başlayan bağımsız ve demokratik ortam çeşitli merhalelerden geçerek 26 Kasım 1917'de Birinci Kurultay'ın toplanması ile nihai hedefine ulaşmıştır. (Ömer Özcan, "Enver Paşa ve Cafer Seydahmet Kırmir İlişkileri", *Emel'imiz Kırım*, S. 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s. 15).

³⁰Edige Kırmal, "Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi XIV", çev. Eşref Bengi Özbilen, *Emel*, S. 141-145, Mart-Aralık 1984, s.166-167; Güzay, agm, s. 206.

Bu projelerden biri de müttefikleri olan Avrupa ülkelerinin Rusya Türklerini tanımları meselesidir. Bunun için bir heyet kurulmuş, Çelebizade Mehmet Efendi de Kırım Türklerini temsil etmiştir.³¹

Almanların Kırım'ı işgal tarihleri olan Nisan 1918'den itibaren Kırım Tatarlarının özellikle de Cafer Seydahmet Bey'in öncülüğünde faaliyette buldukları görülmektedir. Bu husus Kırım Tatarları açısından Rusya'nın savaştan çekilmiş olmasının verdiği avantajdan kaynaklanmaktadır.

Kırım Millî Hükümeti, Cafer Seydahmet Bey'in 20 Nisan 1918'de İstanbul'a gelişine kadar Osmanlı Devleti ile verimli bir irtibat sağlamaya muvaffak olamamıştır.³² Bolşeviklerin Akmesit'i işgal etmeleri üzerine Cafer Seydahmet Bey kılık değiştirerek Ukrayna üzerinden Kafkasya'ya geçmiş; Bakü'de Azerbaycan Millî Hükümeti yetkilileriyle, Mehmet Emin Resulzade ve Mir Yakup ile görüştüktan sonra Batum, Trabzon yolu ile İstanbul'a gelmiştir. 21 Nisan 1918 sabahında ilk önce Başvekil Talat Paşa ile görüşmüştür. Talat Paşa kendisini ayakta karşılamış ve sarılarak gözlerinden öpmüştür. Onun yanından ayrıldıktan sonra Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa tarafından kabul edilmiştir.³³

Talat Paşa Brest-Litowsk'ta iken Kırım Tatarlarının ileri gelenlerinden Kırım'daki hedefleri hakkında 12 adet mektup almış ve bunları Enver Paşa'ya yollamıştır. Eğer Kırım'da bir Tatar Devleti teşekkül ederse, Karadeniz'deki herhangi bir tehlikeye karşı Türk kuvvetlerini Kırım'a göndermek suretiyle Ukrayna'ya karşı konulabilecektir.³⁴

21 Nisan günü Cafer Seydahmet Bey, Talat Paşa ve Enver Paşa'ya Brest-Litowsk'ta Ukrayna ve Alman heyetleri ile görüşmelerine rağmen niçin Kırım hususuna değinmediklerini sormuş, Kırım gençliğinin de bu konuyu üzüntü ile karşıladıklarını bildirmiştir. Talat Paşa bunun üzerine, bu tarihî hatayı ölmeden telafi edeceğini söylemiştir.³⁵

Ukrayna'nın Kırım'ı ekonomik olarak abluka altına almasının ardından ise Kırım Tatarları ekonomik ve siyasi destek bulmak için İstanbul ile iletişime geçmeyi uygun bulmuşlardır. O dönemde İstanbul'da bulunan Cafer Seydahmet Bey Sadrazam Talat Paşa'dan Osmanlı Devleti'nin Kırım'a bir temsilci göndermesini istemiş, Talat Paşa da bunun evvela Kırım Tatarları tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Seyit Celil Hattat, Ahmet Özenbaşı, Hamdi Bekirzâde, Halil Çapçakçı ve Hasan Sabri'nin aralarında yaptıkları toplantı sonucunda İstanbul'a bir temsilci gönderilmesine karar verilmiştir.³⁶

Alman işgali döneminde Hasan Sabri Ayvaz³⁷, Cafer Seydahmet Bey'in girişimi üzerine Temmuz 1918 tarihinde İstanbul'a elçi olarak gönderilmiş, Sülkeviç Hükümeti'nin sona ermesine (Kasım 1918) kadar kalmış ve çok sıcak karşılanmıştır. Onun başlıca faaliyeti Kırım için Osmanlı Devleti'nden gerekli yardımı sağlamaktır. İlk adımlarından bir tanesi, Osmanlı Hükümeti'ne Kırım hususunda Ukrayna'nın taleplerine karşı resmî bir bildiri sunmak olmuştur. 5 Ağustos 1918 tarihinde İkdâm Gazetesi, Hasan Sabri Ayvaz'ın bir röportajını yayımlamıştır. Sülkeviç Hükümeti'nin Kırım'ın bağımsızlığını bir görev olarak algılamış olduğunu, hedeflerinin Kırım'ın bağımsızlığını onaylamak olduğunu ve bu sayede yerli halkın uluslararası konumunu güvence altına almak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu hedefe ulaşmak için en büyük umutlarını da İstanbul ve Berlin'den beklediklerini bildirmiştir. Kırım sorusunda Türk ve Alman müttefiklerinin politikalarının el ele gitmesi için mücadele ettiklerini de söylemiştir.³⁸(Ek 2)

Temmuz ayındaki gelişmelerden bir tanesi de Kırım Hükümeti'nin ekonomik destek imkânlarını görüşmek üzere Berlin'e Maliye Bakanı Tatiscev ile birlikte bir heyet gönderme isteğini dile getirmesi olmuştur. Heyetin şüphesiz ki temel amacı Kırım Hükümeti'nin Berlin'de resmî olarak tanınmasını sağlamaktır. Erich Ludendorff, Federal Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçmeden önce heyetin seyahatini onaylamıştır. Richard von Kühlmann'ın

³¹ Ahat Andican, "I. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye-Türkistan İlişkileri", I. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 373.

³² Kırimal, agm, s. 167.

³³ Ömer Özcan, "Enver Paşa ve Cafer SeydahmetKırım İlişkileri", *Emel'imiz Kırım*, S. 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s. 15.

³⁴ Kurat, age, s. 369.

³⁵ MüstecipÜlküsal, *Kırım Türk Tatarları, (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul 1980, s. 202.

³⁶ İnci Yelda Şafakçı, *Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, s. 50.

³⁷ Hasan Sabri [Ayvazov]: 1878 yılında Alupka'da doğmuş, buradaki medrese eğitiminden sonra İstanbul'a giderek Pedagoji Enstitüsü'nde eğitim görmüş, bu eğitimi sırasında Kırım'a dönmüş ve Yalta'da modern usulde eğitim veren bir okul açarak burada öğretmenlik yapmıştır. Genç yaşta İsmail Gaspıralı ile tanışan Hasan Sabri, Tercüman gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Kırım'da İnkılap hareketlerinin yoğun olduğu yıllarda "Genç Tatarlar" hareketi içinde faaliyet göstermiştir. Hareketin yayın organı olan Vatan Hadimi gazetesinde yazılarına devam etmiştir. Kırım Tatarlarının bağımsız bir devlet kurma fikrini hem faaliyetleri hem de yazıları ile desteklemiştir. 1918 yılında Osmanlı Devleti'ne elçi sıfatı ile gönderilmiştir. Hayatını bağımsız Kırım yolunda çalışarak geçirmiştir. (Ahmet Kanlıdere, İnci Yelda Şafakçı, "Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hakkındaki Kaynakların Tedkiki", *Крымскоисторическое обозрение / Crimean Historical Review*, no. 2 (2015), Kazan, Bahçesaray, s. 211-222).

³⁸ Kırım'ın Teşekkülü", *İkdâm*, 5 Ağustos 1918, s. 1.

halefi olan Dışişleri Bakanı Paul von Hintze ise heyeti Dışişleri Bakanlığı'na kabul etmeyi reddetmiştir. Ludendorff'un talebi üzerine 24 Ağustos'ta Tatiscev'i özel dairesinde dinlemeyi kabul etmiştir. Hintze için Kırım Hükümeti'ni tanımak söz konusu değildir. Zira bağımsız bir Kırım Devleti'nin oluşumu Almanya'yı hem Rusya hem de Ukrayna'ya muhalefet olacağından korkutmaktadır.³⁹

23 Eylül 1918 tarihinde Almanya ile Osmanlı arasındaki Kırım, Kafkaslar, Türkistan ve Karadeniz sorunlarını ele alan bir protokol Berlin'de Talat Paşa tarafından imzalanmıştır. Türk Hükümeti Turan planını uygulamak için bir öneride bulunmuştur. Çünkü Kırım Tatarları artık Kırım'ın bağımsızlığının gerçekleşmesi için yeni umutlar açmışlardır. 7 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa Hükümeti'nin düşmesinden sonra ardı sıra gelen politikacıların Türkizm fikrinden ayrılması ve Kasım 1918 tarihinde merkezî güçlerin çöküşü bu planın uygulanmasını engellemiştir.⁴⁰

Bu süre içinde Cafer Seydahmet Bey tarafından gönderilen mektuplardan, Kırım Millî Hükümeti'nin tek dayanağının Osmanlı Devleti olduğu anlaşılmaktadır. Talat Paşa'nın 23 Ağustos 1918 tarihli mektubunda yanıt olarak Osmanlı Devleti'nin çok güç durumda olduğu, Kırım Hanlığı'nın yeniden canlandırılmasında ısrar etmenin gereksiz hayal kırıklıklarına sebep olacağından dolayı, bunun siyaseten uygun olmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Ukrayna Hükümeti'nin gücendirilmemesi ve Rusya'daki durumun belirsizliğinden dolayı acele ve telaş etmenin yersiz olduğu yazılmıştır. Talat Paşa bununla beraber müttefikleri olan Almanya nezdinde Kırım davasının müdafasından geri kalınmadığını da söylemiştir.⁴¹ Ayrıca Cafer Seydahmet Bey'in bu talepleri Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği tarih olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan çok kısa bir süre önce yapılan ve muhtemelen gerçekleştirilme imkânı olmayan taleplerdir.⁴² Zira İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Kırım davası için Almanya nezdinde girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Buna rağmen birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti'nin Kırım davası ile ilgilenme hususunda yetersiz kalmış olduğu söylenebilir.

3. Alman İşgali ve Kırım'ın Bağımsızlığı Meselesinde Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Kırım Tatarları her dönemde Türkiye'ye "anavatan" gözü ile bakmış, bağımsızlıklarını kazanma yolunda I. Dünya Savaşı esnasında da doğal olarak Osmanlı Devleti'nden yardım beklemişlerdir. Bu topraklar ile olan manevi bağlarının unutulması zaten mümkün değildir. Kırım Tatarları ve Osmanlı Türkleri arasında kopması mümkün olmayan kuvvetli bağlar vardır. Fakat burada dikkate alınması gereken, Osmanlı Devleti'nin o dönemde savaşta zor durumda olduğu ve Kırım'a ne ölçüde yardım edebileceği hususudur. Dönemin olumsuz şartlarına rağmen Osmanlı Devleti Kırım'dan elini çekmek istememiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın bağımsızlığına olan ilgisi özellikle nisan ayının sonu, mayıs ayının başında (1918) açığa çıkmıştır.⁴³ Mustafa Edige (Kırimal)'ın⁴⁴ nakletmiş olduğuna göre, Kırım ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bu dönemde çok dostane bir şekilde yürümüştür. Etnik ilişkiler ve Osmanlı Devleti'nin Kırım Tatarları ile alakaları bu ilişkilerin devamlılığı açısından önemlidir. Bu devamlılık aynı zamanda Osmanlı'nın devlet çıkarları açısından da desteklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kırım sorunlarına olan ilgisi, 1918 Mart'ında

³⁹Baumgart, agm, s. 535.

⁴⁰Kırimal, age, 262-265. [4 Ekim tarihinde Talat Paşa Hükümeti düşünce yerine görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti tarafından Mondros Ateşkes Antlaşması imza edilmiştir. İttihat ve Terakki Partisi İktidarı sona ermiştir. Galip devlet kuvvetlerinin İstanbul'a girmeleri ve parti önderlerinin tutuklanmaları düşüncesi ile Talat, Enver ve Cemal Paşalarla Beyrut Valisi Azmi, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal Azmi, Dr. Nazım ve eski Polis Müdürü Bedri, 8/9 Kasım gecesi bir Alman denizaltısıyla Karadeniz'eaçılarak Kırım'da Gözleve'yegitimişlerdir. (Ömer Özcan, "Enver Paşa ve Cafer SeydahmetKırimer İlişkileri", *Emel'imiz Kırım*, S. 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s. 16)].

⁴¹ BOA. HR. SYS, 2373/1_81. (Talat Paşa tarafından Cafer Seydahmet Bey'e Kırım'ın ahvalı üzerine yazılan 23 Ağustos 1918 tarihli mektup).

⁴² Kemal Gurulkan, "Birinci Dünya Savaşı'nın Kırım Tatarları Tarafından Kurtuluş Vesilesi Olarak Görülmesi ve Faaliyetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 27-28/14, 2015, s. 103.

⁴³Kırimal, age, s. 255.

⁴⁴ Mustafa Edige [Kırimal]:1911 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde doğmuştur. İlk ve orta tahsilini Yalta şehrine yakın olan Dereköy'de, lise tahsilini ise Yalta'daki Rus Lisesi'nde tamamlamıştır. Yüksek tahsiline devam etmek için Akmescit'e (Simferopol) gitmiştir. 1923'ten 1927'ye kadar Kırım'da millî çalışmalarını sürdürmüştür. Milliyetçi gençlerin ön saflarında faaliyet gösteren Edige, tutuklanma tehlikesine karşı gizli teşkilat tarafından önce Azerbaycan'a daha sonra İran'a kaçırılmış, İran'dan da Türkiye'ye geçmeyi başarmıştır. Bir müddet sonra Polonya Müslümanlarının müftüsü olan ve Vilno şehrinde yaşayan amcası Yakup Şinkiyevič'in yanına gitmiş, 1934 yılında yazıldığı Vilno Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini 1939'da tamamlamıştır. Polonya Türk-Tatarları arasında millî faaliyetlerini sürdürmüş, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra 22 Ocak 1940 tarihinde Berlin'e daha sonra Türkiye'ye geçerek 1941 Aralık ayının başına kadar burada kalmıştır. Almanların Kırım Yarımadası'nı işgal etmeleri ile birlikte Türkiye ve Almanya nezdinde Kırım Türk-Tatarlarının haklarına dair girişimlerde bulunmuştur. Savaş bittikten sonra Almanya'nın Münster şehrinde doktorasına devam etmiş ve 1952 yılında "Der Nationale Kampf der Krim türken" başlıklı doktora tezini tamamlamıştır. ABD tarafından 1954 yılında Münih'te kurulan Sovyetler Birliği'ni Araştırma ve Öğrenme Enstitüsü ile Paris Bloku'nda Kırım Millî Merkezi temsilcisi sıfatıyla Kırım Türk-Tatarlarını ve davalarını müdafaa ve temsil eden Dr. Edige M. Kırimal, Enstitü tarafından yayınlanan Türkçe (Dergi) mecmuasının sorumlu müdürlüğünü yapmıştır. 1972 yılında Enstitü kapanınca emekli olmuş, hastalanıncaya kadar Paris Bloku'nda Kırım Millî Merkezi temsilciliği görevine devam etmiştir.1980 yılında Almanya'nın Münih kentinde hayata gözlerini kapatmıştır. (MüstecipÜlküsal, "Dr. Edige Mustafa Kırimal'ı Kaybettik", *Emel*, S. 118, Mayıs-Haziran 1980, s. 1-5).

Rus cephelerinin çökmekte olduğu ve Almanların Batı Rusya ile Ukrayna'da geniş bir cepheye hâkim olmaya başladığı zaman uyanmıştır. Bu durum ise merkezî güçlerin doğu politikalarında yeni bakış açlarına yol açmıştır. Osmanlı Devleti ise eski Rus İmparatorluğu'nun toprakları olan Türk-Müslüman bölgelerine karşı hakkı olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵ Bu bölgelerden bir tanesi elbette ki Kırım'dır.

Rusya'da meydana gelen 1917 Şubat ihtilalinden sonra "milletlerin baharı" olarak adlandırılan durumun ortaya çıkması ile millî hareketlerin önderleri demokratik haklarla beraber millî hakların da tanınacağını ummuşlardır.⁴⁶ Her milletin kendi kaderini kendisinin tayin edebileceği hususu Osmanlı Hükümeti tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. İstanbul'daki Alman elçiliği Kırım'ın bağımsızlığı konusuna Almanya'nın da olumlu baktığını ifade etmiştir. Zira Almanya, Kırım'da düzeni sağlamak amacıyla Kırım'a girmiştir ve Kurultay'a destek vereceğini söylemiştir.⁴⁷

Mayıs ayının ilk haftasında ise Kırım'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. Bir süre sonra Almanya tarafından da Kırım'ın istiklali kabul edilmiştir. Türk basınında da Kırım'ın istiklalinin tanınması hususuna yer verilmiş, diğer ittifak devletlerinin de aynı kararı alma ihtimalinin ortaya çıktığı ümitle ifade edilmiştir.⁴⁸(Ek 3)Ayrıca Kırım'ın, Almanya tarafından tanınması, Ukrayna ve Rusya'nın ilhaka teşebbüs etmesinin önüne geçmek içindir.⁴⁹

Bu dönemde İstanbul'da 23 Mart 1918 tarihinde Kırımlılar Cemiyet-i Hayriye'si kurulmuştur. Cemiyetin amacı Rusya Müslümanlarının özellikle Kırımlıların haklarını savunmak, millî ve kültürel uyanmayı sağlamak, Osmanlı ülkesindeki Kırım muhacirlerine yardımcı olmaktır. Diğer bir vazifesi ise Kırım Türklerinin millî meselelerine destek temini için Osmanlı kamuoyunu, devlet ricalini aydınlatmaya çalışmaktır. İstanbul'da gayet etkili bir Kırım Tatar lobisi gibi çalışmış ve bu hususta ilk elden haber kaynaklarından mahrum olan Osmanlı basınına gelişmeleri sıcak sıcak aktarmıştır. Bu çabaların sonunda 1918 yılında Osmanlı kamuoyunda ve basınında Kırım'a karşı büyük bir ilgi ve sempati ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Ayrıca bu cemiyetin kurucularından olan Kırımlı Süleyman Sudi Bey tarafından yayımlanan Kırım Mecmuası'nda 2 Mayıs 1918-15 Mayıs 1919 tarihleri arasında Kırım ile ilgili her türlü olay, Türk Dünyası ve Avrupa'ya hemen duyurulmaya çalışılarak bağımsız Kırım'ın kurulması amaçlanmıştır.⁵¹

Kırım'ın istiklali hususunda Kırım Mecmuası'nda, Almanya ve Osmanlı Hükümeti'ne Kırımlıların teşekkürlerini bildirdikleri, Kırım'ın fedakâr gençlerinin, güzel Kırım'ın istiklaline yönelik gereken her fedakârlığı yaptıkları, bu gayretlerin kardeş Osmanlı Hükümeti tarafından her vakit takip olunduğu ve istiklalinin de tanındığı ifade edilmiştir. Almanya Devleti dahi Osmanlı Devleti gibi Kırım'ın istiklalini kabul eylemiştir.⁵² (Ek 4)Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi sadece basın yolu ile Osmanlı Devleti'ni ve cemiyetini bilgilendirmekle kalmamış, Kırım'ın geleceğine dair Osmanlı Hükümeti'nden bazı taleplerde de bulunmuştur:

"Meclis-i Mebusan Reisi Muhterem Hacı Adil Beyefendi Hazretlerine"

"Ukrayna'yı istila eylemiş olan Alman orduları şimdi Kırım'da bulunmaktadırlar. Hâlbuki Kırım bir buçuk asır evveline gelinceye kadar orada muntazam bir devlet teşkil ile memlekete sahip bulunmakta idi. Brest-Litovsk Barış Müzakerelerine iştirak etmiş olan Ukrayna Heyeti "Milletlere arzu ve iradelerini hakiki bir surette izhar ve beyan etmek imkânı vermek" teminatı verilmiştir. Ukrayna Hükümeti Kırım'ın mümessilinin yine Kırımlılar olduğunu, Kırım kıtasının kendi mukadderatını tayin ederek Rusya'dan ayrılmış olduğunu da resmen konferansa bildirmiştir. Kırım, Rusya ve Ukrayna Hükümetleri'nin kabul etmiş oldukları mukadderatlarını tayinlerine binaen bir Kurultay tertip etmiş ve hükümet vücuda getirilmiştir. Ukrayna, Estonya, Litvanya Bolşeviklerden kurtarılmıştır. Kırım'ın da Devlet-i Osmaniye ve müttefiklerinin yardımıyla Bolşeviklerden temizlenerek gerek İslam âlemi açısından gerekse de Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Ukrayna'nın Osmanlı

⁴⁵Kırimal, age, s. 253; Güzay, agm, s. 205.

⁴⁶Gerhardvon Mende, *Komünist Bloktta Milliyet ve Mefkûre*, çev: Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966, s.83-84.

⁴⁷Kırimal, age, s. 186-187.

⁴⁸"Kırım'ın İstiklali Hükümet-i Osmaniye ve Almanya Tarafından Kabul Edildi", *Sabah*, 15 Mayıs 1918, s. 1.

⁴⁹Şafakçı, agt, s. s.50.

⁵⁰Hakan Kırımlı, "Taksim", Osman Kemal Hatif, *Gökbayrak Altında Milli Faaliyet-1917 Kırım Tatar Milli İstiklalHareketinin Hikâyesi*, (Yeniden Yayına Hazırlayan, Hakan Kırımlı), Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1998. s. 10, Hacı Murat Arabacı, "Türkiye'de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ½, 2008, s. 62-63.

⁵¹Hasan Işık, Ahmet Doğan, "Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlarla Bir Örnek: Kırım Mecmuası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, S. 3/3, Aralık 2017, s. 126. Kırım Mecmuası hakkında geniş bilgi için bakınız Ahmet Doğan, agt.

⁵²"Kırım'ın İstiklali", *Kırım Mecmuası*, 16 Mayıs 1918, s. 40.

Devleti aleyhinde bir vaziyet tesis edeceği hususundan dolayı Kırım'da bir Hükümet-i İslamiyye tesis edilmelidir.(Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Namına, 21 Mart 1918)⁵³

Kırım'ın bağımsızlığı konusunda Türk Ocağı⁵⁴ çevreleri de gereken ilgiyi göstermiştir. Bu tür haberlerin kamuoyuna duyurulması Bolşeviklere karşı beslenen iyi niyetlerin de sonuna gelindiğini ortaya koymaktadır. Çünkü Kırım sorununun Osmanlı kamuoyu tarafından ele alındığı 1918 ilkbaharının son günlerinde Kırım'daki Türk-Tatar gruplar 1917 Aralık ayında ilan ettikleri Kırım Halk Cumhuriyetini yaşatma gayreti içine girmişlerdir.⁵⁵ 1918 yılının şubat ve kasım ayları arası Kırım Tatarlarının politik hedeflerinde köklü değişimler meydana gelmiştir. 1917 yılının ilkbahar aylarında Federal, Demokratik Rus Devleti içinde kültürel özerklik tasavvur edilmekte iken, yılın sonunda bağımsız bir Kırım Devleti gündemdedir.⁵⁶ Ekim 1917'deki Simferopol'deki Kırım Delege Kongresi'nde açık mavi renkli bayrağın yükseltilmesi gerektiği ifade edilmiş, ayrıca kültürel özerklik değil, bölgesel özerklik gündeme gelmiştir.⁵⁷

Osmanlı basınında ayrıca Kırım Tatarlarının bu dönemdeki mücadelelerine de yer verilmiş, Bolşevik zulmünden kurtulmak amacıyla çaba gösterdikleri ifade edilmiştir. Alman ordusu Kırım'a girdiği zaman Türk-Tatar gönüllü kuvvetleri Kırım'ı Bolşeviklerden temizlemek amacıyla mücadele etmişler, mühim mevkileri Bolşeviklerden kendi çabalarıyla temizlemişlerdir. Yarımada'da emniyetin temininde Kırım Tatarları en önemli rolü oynamışlardır.⁵⁸ (Ek 5) Alman orduları Yarımada'yı Bolşeviklerden kurtarmışlar, aynı zamanda harp gemileri de Kırım'daki milis kuvvetlerin yardımıyla Sivastopol limanına girmişlerdir.⁵⁹

I. Dünya Savaşı esnasında İttifak Devletleri grubunda yer alan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri grubunda yer alan Rusya'nın cephelerden çekilmesi ile beraber Türk Dünyası Coğrafyası için umutlanmış ve rahat bir nefes almıştır. Esasen her zaman var olmuş "Turan" idealini bu dönemde uygulamaya koymak istemişlerdir. Burada Turan idealinin işgale dayalı bir hedef olmadığı, tam tersine birleştirici ve bütünleştirici bir yapıya sahip olduğu vurgulanmalıdır.

27 Ağustos 1918 tarihli bir raporda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem parlak diplomatlarından olan Bern Sefiri Fuat Selim Bey'in, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Bey'i Alman İmparatoru nezdinde görüşmek için ikna ettiğinden bahsedilmektedir. Bu görüşmenin esas noktalarından bir tanesi "Karadeniz'de Türk hâkimiyetinin tesisi" ve "Kafkasya'da Müslüman nüfusun yayılıp artması" idi. Bir bakıma Talat Paşa'nın ziyaretinden önce Osmanlı Devleti'nin amaç ve hedeflerini ortaya koyan bu teşebbüslerden bir sonuç alınması kolay olmamakla birlikte, Almanya'nın Kafkasya ve Rusya politikasına yönelik gelişmeler doğrultusunda sorunun yeni pazarlıklara zemin hazırlayacağını kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir. "Talat Paşa'nın Yolculuğu" başlığını taşıyan diğer bir raporda, Talat Paşa'nın Eylül 1918 tarihindeki Berlin ziyaretinde başlıca görüşmek istediği maddeler arasında "Almanya'nın yakınlardaki muvafakatiyle Ukrayna'nın Cholm şehrinin Polonya'ya bırakılması karşılığında, Ukrayna'nın Kırım'a devredilmesi ve müstakil Kırım Cumhuriyeti'nin kurulması" hususunun yer aldığı bildirilmektedir.⁶⁰Türkiye ile Kırım arasında yeniden kurulacak bağın, stratejik olarak sağlayacağı faydalar da düşünülmüştür. Zira Kırım, Doğu Avrupa'nın önemli bir kalesidir ve Türkistan'a açılan ilk kapıdır.

I. Dünya Savaşı süresince Kırım Tatarları şartlar elverdiği sürece mücadele etmişler ve Osmanlı Devleti ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Burada önemli olan yukarıda da belirtildiği gibi Kırım'ın bu çağrılarında ancak Rusya'nın savaştan çekilmesi ile karşılık verilebilmesi durumudur. Bu husus dönemin gazetelerinde de gereken karşılığını bulmuş ve ülkenin gündeminde yer almıştır.

Osmanlı Türklerinin Kırım ile ilgili hissiyatı konusunda 3 Mayıs 1918 tarihli Tanin Gazetesi'nde müttefik birliklerinin Kırım'ı işgal etmiş oldukları; Ukrayna, Litvanya, Estonya gibi ülkelerin kendi kararlarını verdikleri

⁵³BOA, HSDHADB,7-22. (Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi Reisi Abdurrahman ve diğer üyelerin Kırım'ın Bolşeviklerden temizlenerek Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin desteğiyle bir İslam Hükümeti kurulması talebi).

⁵⁴ Cafer SeyyidAhmed-Hamdullah Suphi, "Türk Ocağında", *Kırım Mecmuası*, nr.3, 30 Mayıs 1334/1918, s.44-45

⁵⁵ Umur Karabulut, "1917 Ekim Devriminden Mondros Ateşkes Anlaşmasına Türk Ocaklarının Rusya Türklerine Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2013, s. 177.

⁵⁶Kerstin S. Jobst, "Dunkleund Goldene Zeiten (Diekrım tatarische Bevölkerungunterzarischerundsowjetischer Herrschaftbis 1941)", in: *Krim tataren. Crimean Tatars. Österreichische Zeitschriftfür Geschichtswissenschaft*, S. 27, 2017, s.101.

⁵⁷Gerhardvon Mende, *Der NationaleKampf der Russlandtürken (EinBeitragzurNationalenFrage in der Sowjetunion)*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1936, s. 141.

⁵⁸"Kırım Müslümanlarına Dair Bir Mülakat", *Sabah*, 10 Eylül 1918, s. 1.

⁵⁹ Ünver Sel, *Kırım ve Kırım Türkleri*, Ankara 1997, s.112.

⁶⁰Salih Tunç, "Birinci Dünya Savaşı Sona Erenken Karadeniz Donanması Meselesi", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. 1, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2019, s. 70.

ve Kırım'ın da kurtuluş zamanının geldiği ifade edilmiştir. Zira Finlandiya da istiklal ve hâkimiyetine sahip olmuştur. Kırım'ın da tarihî ve doğal haklarını koruma zamanının geldiği yazılmıştır.⁶¹ (Ek 6)

Yine aynı gazetenin bir başka sayısında Osmanlı Türkleri ve Kırım Tatarları arasındaki ilişkilere değinilmiş ve şu hususlara yer verilmiştir: “*Kırım ile Türkiye, asırlarca devam etmiş olan kader ortaklığı yapmış, Çarlık Rusyası'na karşı beraberce dövülmüşlerdir. Biz Osmanlı Türkleri, Kırım'daki kardeşlerimizi hiçbir vakit hafızalarımızdan silmedik.*”⁶² (Ek 7)

Almanya'nın askerî harekâtı ise Osmanlı Hükümeti tarafından desteklenmiş, 2 Mayıs 1918 tarihinde Yavuz ve Hamidiye adlı gemiler Kırım'a gönderilmiştir.⁶³ (Ek 8)

Müstecip H. Fazıl [Ülküsal]⁶⁴ tarafından aktarılmış olduğuna göre *Ati Gazetesi*'nin bir muhabiri, Kırım Parlamento üyeleri Yakup Kemal ve Hüseyin Badaninski ile yapmış olduğu mülakatı, gazetenin 1 Temmuz 1918 tarihli nüshasında şu şekilde nakletmiştir:

*“Kırım'ın müstakil bir Cumhuriyet olarak diriltilmesi, Rus esaretinden kurtarılması Kırım Tatarları için uzun yıllardan beri kuvvetli bir emel idi. Bunun gerçekleşmesine yardım eden amiller doğar doğmaz Kırım Tatarları benzeri görülmeyen bir şevk ve gayretle millî teşkilatlarını kurdular. Kırım'ın Ukrayna'ya katılma eğilimini beslediği iddiası çok boş bir iddiadır. Kırım müstakil ve tarafsız bir Cumhuriyettir. Bizim buradaki görevimiz, bu Cumhuriyetin tanınması için Osmanlı Devleti'nin ve müttefiklerinin resmî makamları nezdinde gereken temasları yapmaktır.”*⁶⁵

Osmanlı Devleti ve Kırım'ın karşılıklı olarak özveride bulunması gerektiği bilinmekle beraber, dönemin şartlarının buna izin verdiği ölçüde hareket edebilmişler ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler sadece siyasi sahada değil, kültür alanında da kendini göstermiştir.

Sülkeviç Hükümeti 1918 yılında Kırım kökenli aydınların yurda dönmeleri için çağrıda bulunmuş, Müstecip H. Fazıl, kaçak olarak bir Rus şilebiyle Akyar limanına gitmiştir. Burada Almanlar tarafından yakalanmış ve bir süre tutuklu kalmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra 1920 yılına kadar Bahçesaray'daki Kaytmaz Ağa Okulu'nda, daha sonra da Fatisala İlkokulu'nda öğretmenlik yapmıştır.⁶⁶

Aynı şekilde Kırım için fedakârca çalışan öğretmenlerden bir tanesi de Şevki Bektöre'dir. Saadet Bektöre'nin anlatımına dayanan anılarında elliden fazla öğretmenle İstanbul'dan ayrılarak Kırım'a gittiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Sivastopol'e varacaklarını ve biran önce vazifelerine başlayacaklarını ümit etmekte olduklarını söylemiştir.⁶⁷ Kendisinin ifade etmiş olduğu 9 Mayıs 1918 tarihli hadisede Osmanlı Devleti'nin kendilerine tahsis etmiş oldukları bir gemi ile Kırım'a giden eğitimcilerin büyük kısmını İstanbul Üniversitesi'ni bitirmiş olan öğretmenler teşkil etmekle beraber, gemiye Gök Bayrak çekerek Kırım'a girdiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁸

1878 yılında Kırım'ın Gözleve şehrine bağlı Elitok Köyü'nde doğan Türk eğitimci ve milliyetçilerinden Fevzi Bey'in anılarında da bu dönemden detaylıca bahsedilmektedir. I. Dünya Savaşı sonuna doğru 1917 devrimi ile Çarlık idaresi yıkılmıştır. Devrim liderlerinden Lenin, Rus hâkimiyetinde yaşamakta olan azınlıklara bazı haklar tanıdığını ilan etmiştir. Bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın orduları 1918 yılında bahar aylarında Kırım'ı işgal etmiştir. Bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti tarih boyunca Ruslara karşı bir kale vazifesi yapmış olan Türk Kırım'a eğitimci ve idarecilerden oluşan bir kadro göndermiştir. Bu millî göreve diğer Kırımlı aydınlar gibi Fevzi Bey de elbette ki istek ve heyecanla koşmuştur. O sıralarda İstanbul Bakırköy'de bulunan Fevzi Bey, okul müdürlüğünden istifa ederek eşi ve çocuklarını da alarak Kırım'a doğru yola çıkmıştır. Öğretmen kafilesi Sivastopol'den nakil ile Akmescit şehrine hareket etmiş ve Kız Öğretmen Okulu'nda misafir edilmişlerdir. Fevzi Bey de Gözleve Rüştüye Okul Müdürlüğü'ne tayin edilmiş, 20

⁶¹“Kırım'ın Hakkı”, *Tanin*, 3 Mayıs 1918, s. 1.

⁶²“İstanbul-Sivastopol”, *Tanin*, 4 Mayıs 1918, s.1.

⁶³“Sivastopol'da Osmanlı Donanması”, *İkdam*, 5 Mayıs 1918, s. 1.

⁶⁴Müstecip H. Fazıl [Ülküsal]: 15.02. 1899'da Romanya Dobruca'da bulunan Azaplar Köyü'nde doğmuştur. Romanya'da başlamış olduğu tahsiline Bursa Erkek Lisesi ve Gelenbevi Sultanisi'nde devam etmiştir. Kırım ve Türkiye'de öğretmenlik yaptıktan sonra girdiği Bükreş Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Okulu bitirdikten sonra Pazarcık'ta avukatlık yapmıştır. Emel mecmuasını 1 Ocak 1930 tarihinde neşretmeye başlamıştır. Romanya'da siyasi faaliyetlerine devam ettikten sonra 1940 yılında serbest göçmen olarak Türkiye'ye yerleşmiştir. 1941-1942 yıllarında Almanya Berlin'de bulunarak Kırım'a geçmek için temaslarda bulunmuştur. Tekrar döndüğü Türkiye'de avukatlığa devam etmiş ve Emel dergisinin yeniden neşrini sağlamıştır. 10 Ocak 1960 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Ömer Özcan, Muzaffer Akçora, “Promote Vesikalari”, *Emel'imiz Kırım*, S. 36-40, 2020, s. 8-16).

⁶⁵Ülküsal, agm, s. 7.

⁶⁶ Kutluk Kağan Sümer, “Ağır Yükle Uzun Yol:Kırım'da Ceditizmden Millî Harekete”, *100. Yılında Kırım Halk Cumhuriyeti, Kurultay ve Numan Çelebi Cihan'ın Şehadeti Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2018, s. 42.

⁶⁷ Saadet Bektöre, *Volga Kızıl Akarken*, Anlatan: Şevki Bektöre, Nur Yayınları, Ankara 1960, s.10.

⁶⁸Ülküsal, age, s. 202.

Ekim 1918 tarihinde ailesiyle birlikte Kırım'a ulaşmıştır.⁶⁹ Zira savaşı kazanmanın yegâne yolu sadece silahlardan değil aynı zamanda kaleminden de geçmektedir. Eğitim hususunda verilen her emek, gelecek adına önemli bir yol katetmek demektir.

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin düşmüş olduğu zor duruma bakıldığı zaman elbette ki Kırım Tatarlarına yardım etmeleri ya da onların lehlerine olacak bazı uygulamalara imza atmaları durumu pek de mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen Kırım Tatarları savaş öncesinde ve sırasında mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti ise en azından destek vermek adına yüksek bir çaba göstermiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere, Rusya'nın çekilmeye ve Alman ordularının ilerlemeye başlamaları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Kırım adına söz söylemek üzere daha da cesaret bulduklarını ifade etmek mümkündür.⁷⁰ Yukarıda değinilmiş olduğu gibi Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nda Kırım mevzusu ile ilgili pasif kalan Talat Paşa, Alman işgalinden sonra ideallerini gerçekleştirme ve Kırım davasına sahip çıkma düşüncesini ifade etmiş ve Berlin nezdinde görüşmelerini gerçekleştirmiştir. (Ek 9)

Kırım Tatarları I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduklarından dolayı Almanya'ya karşı yakınlık duymuşlar ve anlaşıldığı üzere bağımsızlıklarına doğru giden yolda İstanbul ve Berlin'den umut beklemişlerdir. Bu süreç içindeyoğun bir mücadele veren Kırım Tatarlarının umutları Almanya ve Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmaları ile yarım kalmıştır. Buna rağmen Kırım Tatarları bu savaştaki yoğun mücadeleleri sonucu kendi millî hislerini daha da kuvvetlendirmişlerdir. Kendilerini savunma mecburiyeti ile birlikte silaha da başvurmuşlar fakat daha ziyade diplomatik olarak haklarını arama yoluna gitmişlerdir. En önemli hususlardan bir tanesi de I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu koşullarla birlikte ve büyük güçlerin savaşı sonucu zarar gören taraf Kırım Tatarları olmuştur. Çünkü Ukrayna, Rusya ve Almanya'nın bölgedeki hedefleri Kırım'ın istiklaline yönelik olmamış, bu devletler Kırım Yarımadası'nı kendi topraklarına katma yolunda girişimlerde bulunmuşlardır.⁷¹

Almanya ve müttefikleri savaşı kaybettiklerinde, Müstecip Fazıl, Kırım Kurultay Hükümeti'nin dayanağının yıkıldığını, Osmanlı Devleti'nin desteğinin de ortadan kalktığını, Almanların egoistlikleri ve gururları yüzünden Kırım Kurultay Hükümeti'ne, askerî teşkilat kurmalarına, ordu birlikleri bulundurmalarına izin vermediklerini ifade etmiştir.⁷²

Uzun vadeli planları olan Almanlar, General Süleyman Sülkeviç'i dahi kukla hükümet olarak görmüş, ciddi ve gerçek bir müdahale için Kırım Tatarlarına bazı tavizler verilmesine ses çıkarmamışlardır. Talat Paşa'nın istifasından sonra Millî Fırka adı altında buluşan milliyetçi Kırım Tatarları, Kırım'daki Hükümet'ten istifa etmişler ve Hükümet'e olan desteklerini çekmişlerdir.⁷³ Ülkenin ve halkın ekonomik olarak sömürülmesi Sülkeviç ve Alman işgalcilerin yönetiminin süratli bir şekilde çöküşüne sebep olmuştur.⁷⁴ Sülkeviç Hükümeti Kırım Tatarlarının toplumsal, ekonomik ve siyasal ihtiyaçlarına sıcak bakmamıştır.⁷⁵ Kırımlılar aynı süreçte bu konu ile ilgili Sülkeviç kabinesini devireceklerini, bunun için acilen iş bilir iki kişi ile 50.000 mükünse 100.000 lira gönderilmesini istediklerinde Osmanlı Devleti para ve adam göndermeye muvaffak olamamıştır.⁷⁶ Savaşın kaybedilmesi üzerine Ukrayna'daki Alman İşgal Kuvvetleri Erkan-ı Harp Reisi General Wilhelm Groener, Alman Karargâh-ı Umumisi'nin çağrısına uyarak Kiev'den ayrılmıştır.⁷⁷ (Ek 10) Almanlar bir süre sonra da 16.11.1918 tarihinde Kırım'ı boşaltmışlardır.⁷⁸

SONUÇ

Milletlerin kaderlerini belirleyen en önemli etkenlerden bir tanesinin coğrafya olduğu bilinmektedir. Kırım ise tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli milletlerin ve devletlerin uğrak yeri olmuş, dolayısıyla Kırım coğrafyasının kaderinin belirlenmesinde bulunduğu konum çok önemli bir etken olmuştur. Kırım ile ilgilenen milletlerden bir tanesi de Almanlardır. Almanlar, Doğu Avrupa'nın mühim bir kalesi olan Kırım'ı kontrol altında tutmanın gerekliliğine inanmaktaydılar. Stratejik olarak çok mühim bir mevkiye bulunan ve önem arz eden

⁶⁹ Fevzi Altuğ, *Kırımlı Bir Öğretmenin Anıları ve Şiirleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005, s. 25-30.

⁷⁰ Güzay, agm, s. 205.

⁷¹ Güzay, agm, s. 207.

⁷² Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 96.

⁷³ Şafakçı, agt, s. 50-53.

⁷⁴ Karsten Kramer, *Die Geschichtedes Krimtatarischen Volkes*, Studienarbeit, Grin Verlag 2001, s. 7.

⁷⁵ Magocsi, age, s.97.

⁷⁶ Mustafa Esken, "Bolşevik İhtilali Sırasında Kırım Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", *Kırım Bülteni*, S. 52, Ocak-Mart 2004, s. 2-3.

⁷⁷ BOA. HR. SYS, 2460-64.

⁷⁸ Esken, agm, s. 3.

Kırım, I. Dünya Savaşı esnasında Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalin kısa süreli olması ve Almanların savaştan yenilgi ile çıkması, Kırım'da başarılı olmalarını engellemiştir ve bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Mevcut stratejik konumu ile Kırım, Karadeniz'i kontrol etmek ve Türkistan'a açılmak hususunda da çok önemli bir coğrafyada yer almaktadır. Osmanlı hâkimiyetinin 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından sona erdirilmesi ile Kırım için baskı altında geçen çok zor dönemler başlamıştır. Bu dönemin 1917 yılında Çarlık Rusya'sının I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ve Bolşevik Devrimi ile birlikte sona ereceği, Kırım Tatarlarının da özgürlüklerine kavuşacakları düşünülmüştür. Özellikle Rusya'nın savaştan çekilmiş olması Osmanlı Hükümeti'nin Kırım'a yardım edebileceği hususunda ümitleri arttırmıştır.

Diğer bir önemli gelişme de Almanların Kırım'a girmeleri ile yaşanmıştır. Almanların teşvikiyle bir hükümet kurulmuş ve bu hususta Kırım Tatarları Almanların da kendilerine destek vereceklerini düşünmüşlerdir. Ancak Almanlar Kırım'ın bağımsızlığı hususunda bencil bir tutum sergilemişler, Ukrayna'nın Rusya'ya yaklaşmasından korkmuşlardır. Kırım'ın bağımsızlığı Alman çıkarları için olumlu bir gelişme olarak görülmemiştir.

Kırım'da gözü olan diğer bir devlet de Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile bağımsızlığını elde etmiş olan Ukrayna'dır. Ukrayna da kendi gelişimi için Kırım'a ve Kırım'ın kaynaklarına ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Almanya ise bu süreçte Rusya'ya karşı Ukrayna'yı desteklemiştir. Fakat Kırım hususunda dengeleri de gözeterek kararsız bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede içinde Osmanlı Hükümeti de Kırım'ın bağımsızlığı için ve kendi gelecek stratejisini belirlemek adına umutlanmış, Turan idealini gerçekleştirme zamanının geldiğini düşünmüştür. Özellikle Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti Kırım'a yardım etmek için daha rahat hareket etmiştir. Kırım Tatarları ve Osmanlı Devleti arasında hem Osmanlı topraklarında hem de Almanya'da çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiş, Kırım'a eğitimci kadrosu dahi gönderilerek geleceğe dair zemin hazırlanmak istenmiştir. Fakat bu durum çok kısa sürmüş, I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve Almanya ile Osmanlı Devleti'nin yenik düşmesi sonucunda Kırım'ın bağımsızlık ümitleri de bu dönem için kaybedilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI VE GAZETELER

BOA.HSDHADB,7-22.

BOA. HR. SYS, 2460/64.

BOA. HR. SYS, 2373/1_81.

<https://www.bundesarchiv.de/DE/Navigation/Home/home.html> : DigitalesBildarchivdesBundesarchivs.

“Kırım’ın Teşekkülü”, *İkdam*, 5 Ağustos 1918.

“Sivastopol ’da Osmanlı Donanması”, *İkdam*, 5 Mayıs 1918.

“Kırım’ın Hakkı”, *Tanin*, 3 Mayıs 1918.

“İstanbul-Sivastopol”, *Tanin*, 4 Mayıs 1918.

“Kırım Müslümanlarına Dair Bir Mülakat”, *Sabah*, 10 Eylül 1918.

“Kırım’ın İstiklali Hükümet-i Osmaniye ve Almanya Tarafından Kabul Edildi”, *Sabah*, 15 Mayıs 1918.

HATİF, Osman Kemal, “Hukuk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Kırım Devleti”, *Kırım Mecmuası*, nr.2, 16 Mayıs 1334/1918, s.23-25.

HATİF, Osman Kemal , “Türk-Tatar akvamı ve Vilsonun Prensipleri”, *Kırım Mecmuası*, nr.12, 24 Teşrinievvel 1334/1918, s. 239-242.

Cafer Seyyid Ahmed-Hamdullah Suphi, “Türk Ocağında”, *Kırım Mecmuası*, nr.3, 30 Mayıs 1334/1918, s.44-45.

Kırımlılar Cemiyeti, “Kırımın İstiklali” *Kırım Mecmuası*, nr. 2, 16 Mayıs 1334/1918, s. 40.

KİTAPLAR, MAKALELER VE TEZLER:

AKMESCİTLİ, N.T, “1918 Yılında Almanların Şark Siyaseti, BrestLitowsk’tan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar”, *Emel*, Eylül-Ekim 1969, S. 54, s. 27-29.

ALTUĞ, Fevzi, *Kırımlı Bir Öğretmenin Anıları ve Şiirleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005.

ANDİCAN, Ahat, “I. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye-Türkistan İlişkileri”, *I. Dünya Savaşı’nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 367-374.

ARABACI, Hacı Murat, “Türkiye’de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 2008, s. 47-65.

BAUMGART, Winfried, *Deutsche Ostpolitik 1918 Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, R. Oldenbourg Verlag, Wien und München: 1966.

BAUMGART, Winfried, “Ludendorff und das Auswärtige Amt zur Besetzung der Krim 1918”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Band. 14, Heft 4, Dezember 1966, s. 529-538.

BEKTÖRE, Saadet, *Volga Kızıl Akarken*, Anlatan: Şevki Bektöre, Nur Yayınları, Ankara 1960.

DALLİN, Alexander, *German Rule in Russia 1941-1945, A Study of Occupation Policies*, Published by Palgrave, 1981.

DOĞAN, Ahmet, “Kırım Mecmuası 1-23. Sayılar: Fihrist ve Metinler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000.

EİSFELD, Alfred, “Deutsche Autonomiebewegungen in der Ukraine und in Westsibirien 1917 – 1918”, In: Alfred Einfeld, Victor Herdt, Boris Meissner: *Deutsche in Rußland und in der Sowjetunion 1914 – 1941*, Berlin 2007, s. 127-144.

ESKEN, Mustafa, “Bolşevik İhtilali Sırasında Kırım Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi”, *Kırım Bülteni*, S. 52, Ocak-Mart 2004, s. 2-4.

GEYER, Dietrich, “Ostpolitik und Geschichtsbewusstsein In Deutschland”, *Vierteljahrshesheft für Zeitgeschichte*, Heft 2, (34. Jahrgang) 1986, s. 147-159.

GURULKAN, Kemal, “Birinci Dünya Savaşı’nın Kırım Tatarları Tarafından Kurtuluş Vesilesi Olarak Görülmesi ve Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 27-28/14, 2015, s. 95-117.

GÜZAY, Aybuke, “Birinci Dünya Savaşında Kırım Sorunu ve Almanların Kırım’ı İşgali 1918”, *Türk Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*, Editörler: Mehmet Altunkaya, Kemal Demir, Diren Çakılcı, Palet Yayınları, Konya: 2019, s. 195-210.

İŞİK, Hasan, DOĞAN, Ahmet, “Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlarla Bir Örnek: Kırım Mecmuası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, S. 3/3, Aralık 2017, s. 123-140.

JOBST, Kerstin S., “Dunkle und Goldene Zeiten (Die krimtatarische Bevölkerung unter zarischer und sowjetischer Herrschaft bis 1941)”, in: *Krimtataren. Crimean Tatars, Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, S. 27, 2017, s. 91-113.

KANLİDERE, Ahmet, ŞAFAKÇI, İnci Yelda, “Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hakkındaki Kaynakların Tedkiki”, *Крымское историческое обозрение / Crimean Historical Review*, no. 2, 2015, Kazan, Bahçesaray, s. 211-222.

KARABULUT, Umut, “1917 Ekim Devriminden Mondros Ateşkes Anlaşmasına Türk Ocaklarının Rusya Türklerine Bakışı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2013, s. 165-193.

KARADAĞ, Raif, *Petrol Fırtınası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1975.

KIRIM'DA ALMAN İŞGALİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1918)

KIRIMAL, Edige, *Der NationaleKampf der Krimtürken 1900-1950*, PhiloPress, Emstedden 1962.

KIRIMAL, Edige, "Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi XIV", çev. Eşref Bengi Özbilen, *Emel*, S. 141-145, Mart-Aralık 1984, s. 160-170.

KIRIMER, Cafer Seydahmet, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

KIRIMLI, Hakan, "Takdim", Osman Kemal Hatif, *Gökbayrak Altında Milli Faaliyet-1917 Kırım Tatar Milli İstiklal Hareketinin Hikâyesi*, (Yeniden Yayına Hazırlayan, Hakan Kırımlı), Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları. Ankara, 1998.

KİPKE, Rüdiger, *DieKrim in Zeitendes Umbruchs 1920-2014, VomBeginn der Sowjetherrschaftbiszur Rückkehrnach Russland*, Lehrbuchverlag, 2019.

KRAMER, Karsten, *DieGeschichtedesKrimtatarischenVolkes*, Studienarbeit, Grin Verlag, 2001.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

MAGOCSI, Paul Robert, *Şu Mübarek Topraklar, Kırım ve Kırım Tatarları*, çev. Ferit Burak Aydar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

MENDE, Gerhardvon, *Komünist Bloкта Milliyet ve Mefkûre*, çev: Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

MENDE, Gerhardvon, *Der NationaleKampf der Russlandtürken (EinBeitragzurNationalenFrage in der Sowjetunion)*, WeidmannscheBuchhandlung, Berlin 1936.

MOTADEL, David, *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015.

MÜHLEN, Patrik vonzur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984.

MYESHKOV, Dmytro, "DieDeutschen in der Ukrainewährend der Besatzung 1941-1944", in: *NationalsozialismusundRegionalbewusstsein im östlichenEuropa*. Hg. von B. Olschowskyund I. Loose. München, De GruyterOldenbourg, s. 401-421.

OTAR, İbrahim, "Cafer SeydahmetKırimer", *Emel*, S. 1, Kasım 1960, s. 18-26.

ÖZCAN, Ömer, AKÇORA, Muzaffer, "Promote Vesikaları", *Emel'imiz Kırım*, S. 36-40, 2020, s. 8-16.

ÖZCAN, Ömer, "Enver Paşa ve Cafer Seydahmet Kırimer İlişkileri", *Emel'imiz Kırım*, S. 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s. 14-28.

SEL, Ünver, *Kırım ve Kırım Türkleri*, Ankara 1997.

SÜMER, Kutluk Kağan, "Ağır Yükle Uzun Yol:Kırım'da Cedidizmden Millî Harekete", *100. Yılında Kırım Halk Cumhuriyeti, Kurultay ve Numan Çelebi Cihan'ın Şهادeti Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2018, s. 41-69.

ŞAFAKÇI, İnci Yelda, "Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

TUNÇ, Salih, "Birinci Dünya Savaşı Sona Ererken Karadeniz Donanması Meselesi", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. 1, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2019, s. 57-77.

ÜLKÜSAL, Müstecip, "Dr. Edige Mustafa Kırimal'ı Kaybettik", *Emel*, S. 118, Mayıs-Haziran 1980, s. 1-5.

ÜLKÜSAL, Müstecip, *Kırım Türk Tatarları, (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul 1980.

ÜLKÜSAL, Müstecip, “Kırım’da General Süleyman Sülkeviç Hükümeti”, *Emel*, S. 112, Mayıs-Haziran 1979, s.1-10.

ÜLKÜSAL, Müstecip, *Kırım Yolunda Bir Ömür: Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

YÜKSEL, Zühal, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2003, s. 421-434.

EKLER:

EK 1) <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/de/search/?yearfrom=&yearto=&query=ukraine>

Almanya ve Ukrayna arasında süreç içinde birçok görüşme gerçekleştirilmiştir.

Zum Besuch des Hetmans der Ukraine, des Generals [Pawlo] Skoropadski, bei Kaiser Wilhelm [September 1918] Eylül 1918 tarihinde Ukrayna Hetmanı Skoropadski'nin, Alman Kayseri Wilhelm'i ziyareti. Erişim tarihi: 18.03.2020.

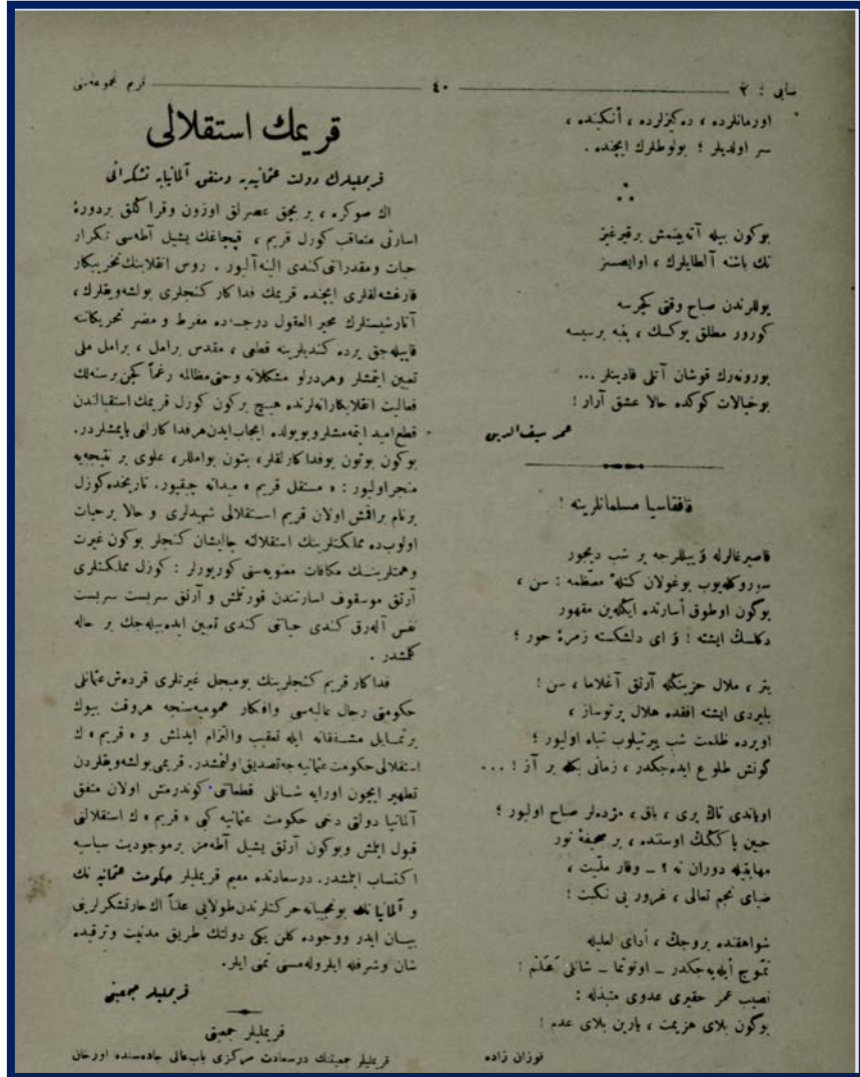

EK 2) “Kırım’ın Teşekkülü”, İkdâm, 5 Ağustos 1918. Hasan Sabri Ayvazov’un Kırım ile ilgili röportajı. Erişim Tarihi: 03.04.2020.

Ek 3) “Kırım’ın İstiklali Hükümet-i Osmaniyeye ve Almanya Tarafından Kabul Edildi”, Sabah, 15 Mayıs 1918.Erişim Tarihi: 10.05.2020

EK 4) Bu ilanı Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi yapmıştır. Kırımlılar Cemiyeti, “Kırımın İstiklali” Kırım Mecmuası, nr. 2, 16 Mayıs 1134/1918, s.40. Erişim Tarihi: 10.05.2020.

EK 5) "Kırım Müslümanlarına Dair Bir Mülakat", Sabah, 10 Eylül 1918. Erişim Tarihi: 11.05.2020.

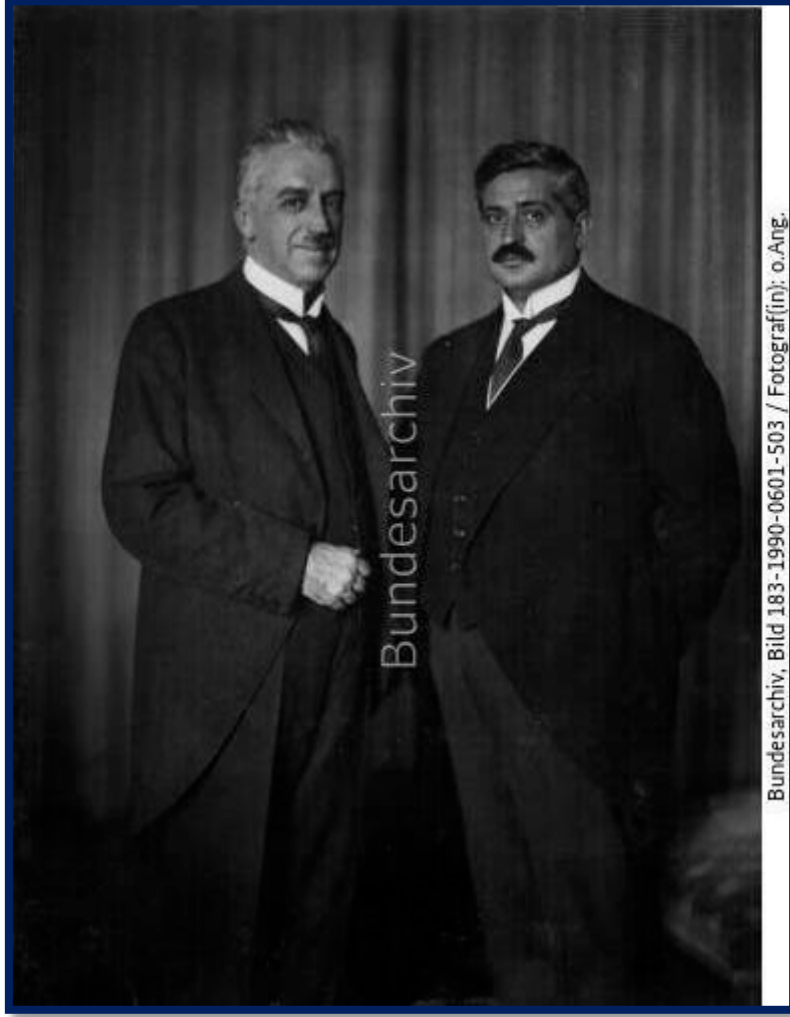
ETK 6) "Kırım'ın Hakkı", Tanin, 3 Mayıs 1918. Erişim Tarihi: 25.02.2020.

EK 7) "İstanbul- Sivastopol", Tanin, 4 Mayıs 1918. Erişim Tarihi: 24.02.2020.

Ek 8) "Sivastopol'de Osmanlı Donanması", İkdâm, 5 Mayıs 1918. Erişim Tarihi: 10.05.2020.

Ek 9) Vom Besuch des türkischen Großwesirs in Berlin. Großwesir [Mehmed] Talaat Pascha (rechts) und Botschafter Rifaat Pascha.

Mehmed Pascha Talaat, türkischer Großwesir geboren Juli 1872 in Kardschaali, ermordet 15.3.1921 in Charlottenburg

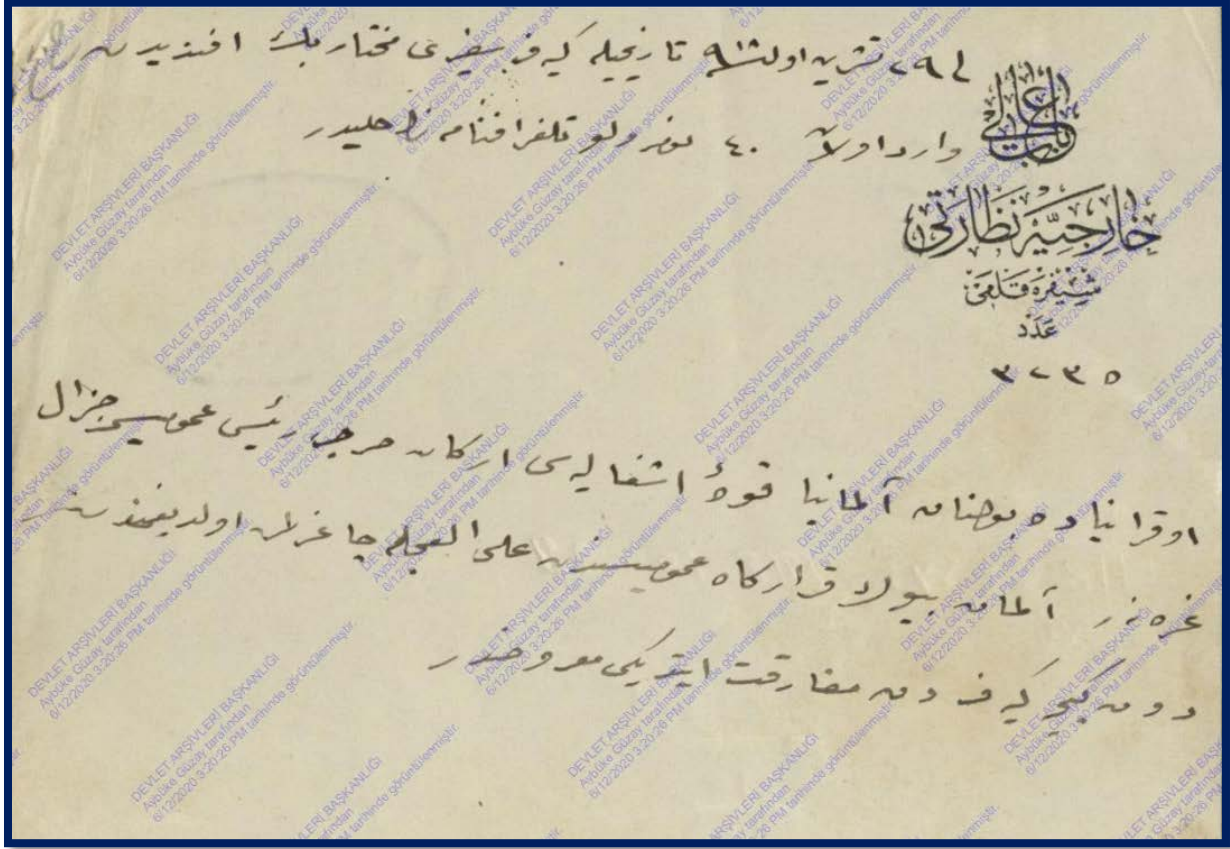
Oktober 1918 ca.

Sadrazam Talat Paşa (sağda) ve Büyükelçi Rifat Paşa. Sadrazam Talat Paşa'nın Berlin'de ziyareti.

Türk Sadrazamı Mehmet Talat Paşa Temmuz 1872'de Kırcaali'de doğmuş, 15. 3. 1921'de Charlottenburg'da öldürülmüştür.

Ekim 1918 civarı.

Erişim Tarihi: 11. 05. 2020.

Ek 10) BOA. HR. SYS, 2460-64.

Belge Tarihi: 29.10.1918.

Ukrayna'daki Alman İşgal Kuvvetleri Erkan-ı Harp Reisi General Groener'in (Wilhelm Groener) Alman Karargâh-ı Umumisi'nin Çağrısına uyarak Kiev'den ayrılması. Erişim Tarihi: 10.06.2020.